

PRZYKŁADY MODERNIZMU W MUROWANEJ ARCHITEKTURZE UZDROWISKOWEJ MIEJSCOWOŚCI WOROCHTA I TATARÓW NA HUCULSZCZYŹNIE – ZARYS PROBLEMATYKI

Jacek Czubiński

Instytut Historii Architektury i Konserwacji Zabytków, Wydział Architektury, Politechnika Krakowska
Institute of History of Architecture and Conservation of Monuments, Faculty of Architecture,
Cracow Technical University, e-mail: jczubin@pk.edu.pl

Streszczenie. Huculszczyzna jest regionem, w którym występują wszystkie architektoniczne tendencje stylistyczne typowe dla zabudowy uzdrowiskowej Karpat końca XIX w. i I połowy XX w. Istnieją tam budowle reprezentujące zarówno formy historyczne, style regionalne, secesję, styl dworkowy, jak i modernizm. Praca przedstawia wybrane przykłady murowanej architektury modernistycznej powstałej w dwudziestoleciu międzywojennym na terenie miejscowości Worochta i Tatarów. Omawiane budowle reprezentują różne nurty modernizmu i są świadectwem obecności tego stylu w zdominowanej przez regionalizm architekturze wybranych miejscowości uzdrowskich Karpat Wschodnich.

Słowa kluczowe: architektura, modernizm, uzdrowisko, Huculszczyzna, Tatarów, Worochta

Okres dwudziestolecia międzywojennego przyniósł szereg nowych zjawisk w krajobrazie architektonicznym polskich uzdrowisk. Zostały one częściowo opisane w odniesieniu do miejscowości położonych w dzisiejszych granicach Polski, brakuje jednak szerszych analiz dotyczących dawnych ziem wschodnich Rzeczypospolitej. Praca niniejsza jest próbą określenia tendencji modernistycznych występujących w architekturze murowanej w wybranych uzdrowiskach Karpat Wschodnich na przykładzie miejscowości Worochta i Tatarów¹. Zebrane w trakcie badań terenowych w lipcu 2008 i 2009 r. materiały, poparte częściową kwerendą bibliograficzną i ikonograficzną, pozwoliły na sformułowanie wstępnych wniosków dotyczących zarówno ilościowego stanu zachowania, jak i tendencji stylistycznych tam występujących. Ten program badawczy będzie kontynuowany w latach następnych, koncentrując się na studiach archiwalnych zmie-

¹ W miesiącu lipcu 2007 oraz 2008 r. odbyły się pod kierunkiem autora dwa obozy naukowe Studenckiego Koła Naukowego „Podole” działającego przy Instytucie Historii Architektury i Konserwacji Zabytków Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej. W ich trakcie wykonano studia i analizy terenowe zmierzające do określenia zasobów oraz stanu zachowania historycznej architektury uzdrowiskowej zlokalizowanej w Worochcie i Tatarowie. Wykonano także inwentaryzację architektoniczne kilku budynków.

rzających do ustalenia autorstwa projektów, określenia inwestorów i precyzyjnego określenia dat powstania poszczególnych budynków. Zostanie on w latach następnych rozszerzony o dwie kolejne miejscowości uzdrowiskowe położone w dolinie Prutu: Jaremcza oraz Mikuliczyna. Z powyższych powodów praca ta nie wyczerpuje podjętego tematu, lecz jest jedynie wstępnym określeniem zastanych tam zjawisk.

Na terenie Tatarowa i Worochty występują wszystkie tendencje stylistyczne typowe dla zabudowy uzdrowiskowej Galicji końca XIX w. i pierwszej połowy XX w. Obecne więc są tam zarówno budowle o formach historycznych, stylu alpejskiego, zakopiańskiego, huculskiego, stylu „galicyjskiego” (łączącego te dwie ostatnie tendencje), secesji, stylu dworskiego oraz – co jest podstawowym tematem tej pracy – różnych odmian modernizmu. Należy przy tym podkreślić, że niektóre tendencje formalne, zwłaszcza te nawiązujące do architektury ludowej bądź odzwierciedlające poszukiwania stylu narodowego były obecne niezależnie od trendów obowiązujących w architekturze oficjalnej. Nie jest to oczywiście specyfiką jedynie tego terenu. Cecha ta występuje, z różnym rozłożeniem akcentów formalnych, na obszarze całych Karpat.

W okresie międzywojennym istniało na terenie Rzeczypospolitej ponad 300 miejscowości objętych ustawą „klimatyczną” z roku 1922 o uzdrowiskach i lecznictwie uzdrowiskowym. W 1938 r. istniało 1051 wczasowisk. Posiadały one różny status formalno-prawny [Heyman 1982, s. 203–204]. Wśród nich były:

2 uzdrowiska narodowe (Zakopane i Zaleszczyki), 6 uzdrowisk państwowych (Krynica, Busko, Ciechocinek, Druskienniki, Burkut i Szkło), 5 uzdrowisk komunalnych (Muszyna, Piwniczna, Otwock, Inowrocław, Delatyn), a pozostałe były własnością towarzystw lekarskich, spółek, kas chorych. [...] 24 uzdrowiska posiadały charakter użyteczności publicznej. były to: Busko, Ciechocinek, Druskienniki, Inowrocław, Iwonicz, Jaremcze, Krynica, Krzeszowice, Lubień Wielki, Morshyn, Nałęczów, Ojców, Otwock, Rabka, Rymanów, Solec, Swoszowice, Szczawnica, Szkło, Truskawiec, Worochta, Zakopane, Zaleszczyki i Żegiestów [Golba 2005, s. 34].

Z wymienionych powyżej jedynie Burkut, Jaremcze, Worochta, Morshyn oraz Truskawiec znajdują się na obszarze Karpat wschodnich. Listę tę należy jednak uzupełnić o kilka kolejnych miejscowości zlokalizowanych na Hucylszczyźnie. Oprócz Tatarowa warto wspomnieć o Kosowie, Kutach, Żabiu czy też Nadwórnie. Są to uzdrowiska, w których z racji ich położenia i kontekstu kulturowego, możemy zauważyć występowanie podobnych tendencji architektonicznych.

Jaremcze, Mikuliczyn, Tatarów oraz Worochta zlokalizowane są w dolinie rzeki Prut przy drodze prowadzącej od Stanisławowa w kierunku południowym. Wszystkie one znajdują się na trasie, zbudowanej w końcu XIX w., kolei transkarpackiej. Szczególną popularnością cieszyły się na początku XX w. oraz w okresie międzywojennym, stanowiąc istotny ośrodek turystyki letniej i zimowej o znaczeniu ogólnokrajowym.

Analiza architektury Worochty i Tatarowa, z racji wspólnoty topograficzno-kulturowej i podobieństwa zachodzących tam zjawisk, zostanie przeprowadzona wspólnie. Do 1929 r. stanowiły one przysiółki Mikuliczyna. Tradycja zabudowy

uzdrowiskowej sięga w tych miejscowościach początków ruchu turystycznego w tym rejonie i związana jest z końcem XIX w. Były to popularne miejscowości pobytu zarówno letniego, jak i zimowego, których dynamiczny rozwój nastąpił w okresie międzywojennym. W Tatarowie już w 1904 r. przebywała przez sześć miesięcy grupa wybitnych, zafascynowanych kulturą huculską, artystów lwowskich (Władysław Jarocki, Fryderyk Pautsch oraz Kazimierz Sichulski). Fakt ten miał duże znaczenie dla rozwoju sztuki polskiej. Przed pierwszą wojną światową przyjeżdżało tam corocznie ponad tysiąc letników, a 1928 r. było ponad 30 willi i pensjonatów obsługujących w 1939 r. ponad 600 gości. Natomiast na terenie Worochty przed 1914 r. istniało już kilkadziesiąt różnego typu domów dla letników i kuracjuszy, liczba ta powiększyła się do blisko stu w końcu lat 30., co związane było z uzyskaniem statusu uzdrowiska w 1928 r. W tym czasie przyjeżdżało tutaj ponad 5000 osób. Upadek znaczenia tego rejonu nastąpił po II wojnie światowej. W ostatnich latach widoczny jest renesans znaczenia Huculszczyzny. Gwałtowny rozwój ruchu turystycznego, związany także z budową w pobliskim Bukowlewie największej w tej części Europy stacji narciarskiej, powoduje jednak zdecydowanie negatywne konsekwencje dla zabytkowej architektury tego rejonu. Nowe inwestycje zastępują tradycyjną zabudowę, historyczne budowle są niejednokrotnie wyburzane bądź modernizowane bez szacunku dla architektonicznego dziedzictwa.

Architektura uzdrowiskowa Huculszczyzny powstawała w ścisłym związku z ogólnymi tendencjami stylistycznymi panującymi w tym czasie na ziemiach polskich. Była też mocno powiązana z ideami specyficznymi dla architektonicznego środowiska Lwowa. Tworzona była głównie przez projektantów lwowskich², aczkolwiek twórcami inwestycji o znaczeniu ponadlokalnym byli architekci z innych rejonów kraju. Analiza architektonicznych tendencji występujących na tym obszarze pozwoliła wyodrębnić kilka zjawisk stylistycznych. Niejednokrotnie przenikają się one w jednym obiekcie, nie pozwalając na ścisłe zaszeregowanie budynku do konkretnej grupy. Różne tendencje występują zwykle równolegle w tym samym okresie czasowym, nie pozwalając na chronologiczną ich analizę.

Historyczne formy różnych XIX-wiecznych neostylistycznych tendencji czy też form eklektycznych można najlepiej zaobserwować w huculskim Kosowie w pawilonach słynnego sanatorium doktora Apolinarego Tarnawskiego. Powstawały one w różnym czasie i reprezentują różne stadia rozwoju architektury od końca XIX w. aż do lat 30. XX w.

Bez wątpienia do początku wieku XX najbardziej rozpowszechniona tendencją we widoczną we wszystkich uzdrowiskach europejskich był styl szwajcarski

² Na obecnym etapie badań nie udało się niestety przypisać autorstwa do większości analizowanych obiektów. Koniecznym jest przeprowadzenie kwerend w archiwach ukraińskich. Bogaty materiał przechowywany jest w Wojewódzkim Państwowym Archiwum w Iwano-Frankowsku. Istotnym wydaje się także zlokalizowanie zasobów, powstałego w 1933 r. Stanisławowskiego Biura Planów Regionalnych.

(tyrolski, alpejski). Stał się kosmopolitycznym stylem dominującym w uzdrowiskowej architekturze drewnianej lokalizowanej nie tylko w miejscowościach górskich. Często był on kompilowany ze „stylem nordyckim”. Przykładem tej tendencji może być parterowy budynek w Worochcie mieszczący niegdyś gospodę Derkatiuka (ryc. 1). Powstał on w pierwszej dekadzie XX stulecia i do dzisiaj zachował elementy oryginalnej laubzegowo ciętej dekoracji elewacji.

Dominującą tendencją formalną w drewnianej architekturze uzdrowiskowej Huculszczyzny początku XX w. i okresu międzywojennego był regionalizm poszukujący swojego wyrazu w nawiązaniu do stylistyki stylu huculskiego

Ryc. 1. Worochta. Budynek dawnej gospody Derkatiuka. Pocztówka z około 1905 r.

Fig. 1. Worochta. Former Derkatiuk's restaurants. Postcard, around 1905.

Ryc. 2. Worochta. Willa „Mela”, 2007 (fot. autor)

Fig. 2. Worochta. Villa „Mela”, 2007 (photo by the author)

Ryc. 3. Worochta. Willa „Maria”, 2008 (fot. autor)

Fig. 3. Worochta. Villa „Maria”, 2008 (photo by the author)

(np. wille: „Mela” (ryc. 2), „Maria” (ryc. 3), „Halina” (ryc. 4) w Worochcie), zakopiańskiego (np. Dom Ludowy (ryc. 5), willa „Krakowianka” (ryc. 6) w Worochcie) bądź „sposobu zakopiańskiego” stworzonego przez Edgara Hovárta na gruncie zakopiańszczyzny lecz łączącego różne tradycje regionalizmów z obszaru monarchii habsburskiej (np. wille „Oaza” (ryc. 7) i „Liliana” (ryc. 8) w Worochcie) [Tondos 2008, s. 85–86]. Powstało setki takich budowli czasami trudnych w bezpośrednim przypisaniu do któregoś ze wspomnianych kierunków formalnych.

Istotną odmianą tej ostatniej tendencji było stworzenie stylu huculsko-zakopiańskiego (polsko-ukraińskiego) [Lewicki 2005, s. 233]. Na gruncie lwowskim propagatorami tego kierunku byli tacy architekci, jak Kazimierz Mokłowski, Julian Zachariewicz czy też Tadeusz Obmiński [Biriulow 1996, s. 55–56]. Można doliczyć się kilkudziesięciu przykładów realizacji wykonanych w myśl zasad tego nurtu. Były to niemal zawsze budynki drewniane, bardzo rzadko drewniano-murowane. Do najciekawszych przykładów należy, wzniesione po I wojnie światowej, sanatorium Towarzystwa Urzędników Skarbowych w Worochcie (ryc. 9). Ten olbrzymi, wielokondygnacyjny gmach, położony na wzgórzu na wschód od stacji kolejowej dominował w krajobrazie architektonicznym

Ryc. 4. Worochta. Willa „Halina”, 2008 (fot. M. Kulikowska)

Fig. 4. Worochta. Villa „Halina”, 2008 (photo by M. Kulikowska)

Ryc. 5. Worochta. Dom Ludowy, 2008 (fot. autor)

Fig. 5. Worochta. Dom Ludowy, 2008 (photo by the author)

Ryc. 6. Worochta. Willa „Maria”, 2008 (fot. M. Kulikowska)

Fig. 6. Worochta. Villa „Maria”, 2008 (photo by M. Kulikowska)

Ryc. 7. Worochta. Willa „Oaza”. Poczтівka z około 1925 r.

Fig. 7. Worochta. Villa „Oaza”. Postcard, around 1925

Ryc. 8. Worochta. Willa „Liliana”, 2008 (fot. M. Kulikowska)

Fig. 8. Worochta. Villa „Liliana”, 2008 (photo by M. Kulikowska)

Ryc. 9. Worochta. Sanatorium Towarzystwa Urzędników Skarbowych. Poczтівka z około 1925 r.

Fig. 9. Worochta. Sanatorium of Society of Revenue Officials. Postcard, around 1925

Ryc. 10. Worochta. Dawne sanatorium Policji Państwowej (fot. autor)

Fig. 10. Worochta. Former sanatorium of State Police (photo by the author)

Ryc. 11. Jaremcze. Pensjonat w stylu dworowym, 2007 (fot. autor)

Fig. 11. Jaremcze. Pension in manorial style, 2007 (photo by the author)

tej miejscowości. Zniszczony został w trakcie ostatniej wojny. Nieco inna stylistykę reprezentuje dawne sanatorium Policji Państwowej w Tatarowie. Wzniesiony w latach 20. i zachowany do dnia dzisiejszego budynek, reprezentuje uproszczoną wersję stylu karpackiego (ryc. 10).

Należy także wspomnieć o specyficznym polskim nurcie architektury dworskiej będącego swoistą odmianą klasycyzującego modernizmu. Zarówno w Worochcie, Tatarowie, jak i w innych miejscowościach tego rejonu (Jaremcze, Mikuliczyn) reprezentowany on jest przez dziesiątki obiektów powstałych w okresie międzywojennym. W zdecydowanej większości były to budynki drewniane będące przeniesieniem na Huculszczyznę zasad polskiego stylu narodowego, co miało na tym terenie także wymiar polityczno-propagandowy. Przykładami niech będą pensjonaty i wille w Jaremczu (ryc. 11) czy też pensjonat w Tatarowie (ryc. 12).

Ryc. 12. Tatarów. Willa w stylu dworskim, 2007 (fot. autor)

Fig. 12. Tatarów. Villa in manorial style, 2007 (photo by the author)

Architektura modernistyczna pojawiła się na tym terenie jeszcze przed I wojną światową. Była to wczesna postać klasycystycznego modernizmu z motywami secesyjnymi. Dobrym jego przykładem jest budynek sanatorium w Worochcie. Powstał on w roku 1912 jako zakład leczniczy Franciszka Michalika, później przeszedł na własność połączonych Kas Chorych miast Stanisławowa i Drohobycza, znany jest także pod nazwą Sanatorium Zakładu Ubezpieczeń Społecznych. Został zlokalizowany na stoku wzgórza w północnej części uzdrowiska. Ten obecnie czterokondygnacyjny, murowany budynek do dnia dzisiejszego dominuje nad całą miejscowością. Nie jest znany autor oryginalnego projektu. Pierwotnie był to budynek dwupiętrowy o zaokrąglonych narożnikach zwieńczonych wieżami i o stromym czterospadowym dachu (ryc. 13). Fasadą frontową o rustykalnym charakterze parteru oraz bez dekoracji architekto-

nicznej wyższych kondygnacji podzielona została horyzontalnie dwoma balkonami. Posiadała ona centralny, trójosiowy ryzalit niegdyś zwieńczony trójkątnym szczytem. W tej wczesno modernistycznej elewacji dominują jeszcze formy poprzedniej epoki stylistycznej.

Zdecydowanie bardziej modernistyczne w wyrazie były dwie późniejsze przebudowy związane z tym obiektem. Odbudowa sanatorium po zniszczeniach z I wojny światowej zmieniła po raz pierwszy wygląd budynku. Zostały usunięte wspomniane narożne wieże oraz nadbudowano, cofniętą nieco od płaszczyzny elewacji, dodatkową kondygnację (ryc. 14). Ryzalit utracił swój trójkątny tympanon, w miejscu którego powstał wąski taras związany z nową kondygnacją. Linia dachu przełamывała się na osi elewacji, tworząc trójkątny daszek nad wychodzącym przed lico fasady fragmentem trzeciego piętra. Swój dzisiejszy kształt budynek zawdzięcza drugiej przebudowie, która miała miejsce w końcu lat 30. XX w. Autorem projektu powstałego najprawdopodobniej w 1933 r. był

Ryc. 13. Worochta. Sanatorium Kas Chorych, stan w 1914 r. Pocztówka z około 1914 r.

Fig. 13. Worochta. Sanatorium of Insurance Companies, shape in 1914. Postcard, around 1914

Ryc. 14. Worochta. Sanatorium Kas Chorych, stan z przed 1933 r. Pocztówka z około 1930 r.

Fig. 14. Worochta. Sanatorium of Insurance Companies, shape before 1933. Postcard, around 1930

Ryc. 15. Worochta. Sanatorium Kas Chorych, 2008 (fot. M. Kulikowska)

Fig. 15. Worochta. Sanatorium of Insurance Companies, 2008 (photo by M. Kulikowska)

Ryc. 16. Worochta. Sanatorium Kas Chorych, modernistyczne skrzydło powstałe po 1933 r., 2008 (fot. M. Kulikowska)

Fig. 16. Worochta. Sanatorium of Insurance Companies, modernistic wing constructed after 1933, 2008 (photo by M. Kulikowska)

architekt Mirośław Szahniewicz(?)³. Przebudowano najwyższe piętro, wyrównując płaszczyznę fasady na wszystkich kondygnacjach (ryc. 15). Wtedy też dobudowano od południa do pierwotnego korpusu budynku nowe modernistyczne w wyrazie skrzydło z zaokrąglonymi na końcach balkonami w dwóch kondygnacjach i otwartą loggią najwyższego piętra (ryc. 16).

Rozwiniętą fazę modernizmu reprezentuje inne sanatorium, także znajdujące się w Worochcie (ryc. 17). Usytuowane jest ono poza centrum miejscowości, w jej zachodnim krańcu, na wzgórzu obok jednego z trzech XIX-wiecznych wiaduktów kolejowych. Zbudowane zostało w 1926 r. według projektu inżyniera Frukmana (imię nieznane)⁴. W 1930 r. utworzono w nim żydowskie przeciwgruźlicze sanatorium akademickie. W latach 1939–1941 w obiekcie znajdowało się sowieckie sanatorium gruźlicze dla chorych z obwodu stanisławowskiego. Po przyłączeniu Huculszczyzny, w wyniku wojny sowiecko-niemieckiej, do Węgier w 1941 r., armia węgierska urządziła w budynku koszary dla kawalerii. W 1946 r. przeprowadzono remont obiektu, nadbudowano szóstą kondygnację nad jego centralną częścią oraz podwyższono łącznik wejściowy wraz z salą widowiskową. Umieszczono w nim wtedy Szkołę Weterynaryjną działającą tam do 1960 r. Kolejna zmiana nastąpiła po tej dacie, kiedy to przywrócono budynkowi funkcję sanatoryjną, dobudowując jednocześnie dwa boczne skrzydła [Kasprzycka 2008]. W chwili obecnej sanatorium nosi nazwę „Karpaty” i jest jednym z budynków przynależnych do zespołu sanatoryjnego „Smericzka”.

Ryc. 17. Worochta. Sanatorium Akademickie, stan z przed 1939 r. Pocztówka z około 1930 r.

Fig. 17. Worochta. Academic Sanatorium before 1939. Postcard, around 1930

³ Wojewódzkie Narodowe Archiwum (Obłastnyj Dierżawnyj Archiw) w Iwano-Frankowsku: sygnatura: Fond 2/1c, opis 8, 1333. Dane pochodzą z odręcznej notatki, w posiadaniu administracji budynku, zestawiającej niektóre archiwalne plany związane z dawnym Sanatorium Kas Chorych.

⁴ Informacje pochodzą z ręcznie napisanej Księgi Pamiątkowej Sanatorium „Karpaty” będącej w posiadaniu obecnej administracji obiektu.

Poszczególne elementy rozczłonkowanej bryłowo kompozycji budynku posiadają prosty w wyrazie geometryczny charakter (ryc. 18, 19). Oparta jest ona na zasadzie addytywności kubistycznych elementów przestrzennych podporządkowanych osiowej koncepcji rzutu całości. Główny korpus sanatorium, zamykający oś od południa, tworzy dominantę założenia. Jej kontynuacją od północy jest parterowy pierwotnie łącznik mieszczący hol wejściowy powiązany z klatką schodową usytuowaną w północnym ryzalicie korpusu głównego. Północną kulminację osi stanowiła lapidarna w wyrazie, prostopadłościenna bryła zawierająca salę widowiskową. Czterokondygnacyjna elewacja południowa posiada 13 osi pionowych, w tym 3 osie okienne w wyższym o jedną kondygnację ryzalicie centralnym. Pozostałe osie wyznaczone są przez portfenetry z niewielkimi balkonami zabezpieczonymi prostymi metalowymi balustradami. Elewację flankowały wgłębne tarasy, z prostokątnymi w przekroju filarami, nadającymi jej narożnikom transparentność wyrazu. Podobnie uformowane są pozostałe elewacje budynku. Na szczególną uwagę zasługują dwa modernistyczne detale otworów okiennych zlokalizowanych w niskiej części założenia. Pierwszym z nich jest horyzontalna kompozycja czterech wykuszowych, opartych na rzucie trójkąta, okien w zachodniej elewacji łącznika wejściowego (ryc. 20). Drugim jest długie, poziome, pasmowe okno sali widowiskowej zaprojektowane z niewielkim wyładowaniem przed północne lico elewacji (ryc. 21). Zdecydowanie modernistyczny charakter posiada także trójkątny w rzucie ryzalit we wschodniej fasadzie tej części budynku.

Ryc. 18. Worochta. Sanatorium Akademickie, widok od południowego-zachodu, 2007 (fot. autor)

Fig. 18. Worochta. Academic Sanatorium, South-Western view, 2007 (photo by the author)

Całość oryginalnej kompozycji obiektu posiada zdecydowanie modernistyczny charakter oparty na zasadach stylu międzynarodowego lat 20. Jego przekształcenia dokonane po II wojnie światowej nie zdołały zatrzeć pierwotnego wyrazu architektonicznego budynku.

Ryc. 19. Worochta. Sanatorium Akademickie, widok od południowego-wschodu, 2007 (fot. autor)

Fig. 19. Worochta. Academic Sanatorium, South-Eastern view, 2007 (photo by the author)

Ryc. 20. Worochta. Sanatorium Akademickie, wykuszowe okna holu wejściowego, 2007 (fot. autor)

Fig. 20. Worochta. Academic Sanatorium, bay windows of the entrance hall, 2007 (photo by the author)

Można także znaleźć w Worochcie budynek reprezentujący funkcjonalno-racjonalny nurt modernizmu międzywojennego (ryc. 22, 23). Obiektem tym jest niewielka willa zlokalizowana w centrum miejscowości, należąca obecnie do wspomnianego sanatorium „Smericzka”. Powstała ona w latach 30. poprzedniego stulecia, a jej dzisiejszy wygląd jest wynikiem rozbudowy najprawdopodobniej już w okresie powojennym. Pierwotnie prostokątną w podstawowym rzucie, dwukondygnacyjną murowaną bryłę rozbudowano wtedy od wschodu. Nowa część posiada konstrukcję drewnianą, ukrytą pod tynkiem, co nadało całości jednolity wygląd. Wejście do willi usytuowane jest w jej zachodniej parterowej

Ryc. 21. Worochta. Sanatorium Akademickie, pasmowe okno sali widowiskowej, 2007 (fot. autor)

Fig. 21. Worochta. Academic Sanatorium, strip window of the performance room, 2007 (photo by the author)

Ryc. 22. Worochta. Willa modernistyczna w dzisiejszym zespole budynków sanatorium „Smerczka”.
Widok od zachodu, 2007 (fot. autor)

Fig. 22. Worochta. Modernistic villa in ensemble of buildings of „Smerczka” sanatorium, view from the West,
2007 (photo by the author)

części z tarasem na dachu. Całość posiada zdecydowanie kubistyczny charakter. Prosta, geometryczna kompozycja elewacji, narożne okna, detale stolarki okiennej i drzwiowej oraz płaski dach mieszczą się doskonale w zasobie rozwiązań wspomnianego nurtu architektury modernistycznej.

Ryc. 23. Worochta. Willa modernistyczna w dzisiejszym zespole budynków sanatorium „Smericzka”.
Główne wejście do budynku, 2007 (fot. autor)

Fig. 23. Worochta. Modernistic villa in ensemble of buildings of „Smericzka” sanatorium. Main entrance, 2007
(photo by the author)

Dzisiejszy zespół sanatoryjny „Smericzka” tworzy szereg budynków, w tym kilka drewnianych obiektów historycznych, wśród nich powstałe w okresie międzywojennym dawne pensjonaty „Warszawianka”, „Perełka” oraz „Ada”. Na ich zapleczu, w niewielkim parku mieszczącym letnią jadalnię, zachowała się powstała w tym samym czasie fontanna (ryc. 24, 25). Została ona wykonana w sztucznym kamieniu. Głównym jej elementem jest okrągły w rzucie basen

o profilowanych krawędziach. W jego centrum umieszczona jest kompozycja rzeźbiarska w formie czterech pelikanów z górującą nad nimi okrągłą misą na wodę z wodotryskiem. Zły stan zachowania obiektu i zniszczenie wielu jego elementów składowych nie pozwala na precyzyjne odczytanie całości programu ikonograficznego. Fontanna ta wydaje się być niezwykle interesującym, jednym z nielicznych zachowanych w Worochcie do dnia dzisiejszego, powstałym w latach 30. przykładem małej architektury o cechach modernistycznych.

Ryc. 24. Worochta. Modernistyczna fontanna w dzisiejszym zespole budynków sanatorium „Smericzka”.
Widok ogólny, 2007 (fot. autor)

Fig. 24. Worochta. Modernistic fountain in ensemble of buildings of „Smericzka” sanatorium. General view,
2007 (photo by the author)

Ryc. 25. Worochta. Modernistyczna fontanna w dzisiejszym zespole budynków sanatorium „Smericzka”.
Część centralna z wodotryskami w kształcie pelikanów, 2007 (fot. autor)

Fig. 25. Worochta. Modernistic fountain in ensemble of buildings of „Smericzka” sanatorium. Central part
with pelicans sculptures, 2007 (photo by the author)

Wspomniane obiekty stanowią wyjątkowe przykłady nurtu architektury modernistycznej na terenie Huculszczyzny. W przeciwieństwie do uzdrowisk Karpat zachodnich nie zdołał on bowiem rozwinąć się na większą skalę w tym regionie i ustanowić realną konkurencję dla dominujących tam w całym dwudziestoleciu międzywojennym różnych odmian stylu regionalnego. Nielicznymi i najbliższymi terytorialnie analogiami stylistycznymi wydają się być budynki zlokalizowane także w Karpatach Wschodnich lecz kilkadziesiąt kilometrów na północny zachód od doliny rzeki Prut. W uzdrowisku Morszyn istnieje wybudowane w 1934 r. sanatorium zaprojektowane przez Mariana Nikodemowicza oraz pijalnia wód z 1939 r. autorstwa Franciszka Kocimskiego. Są one przykładami modernistycznego klasycyzmu lat 30. o tendencjach architektury totalitarnej. Natomiast przykładem modernistycznego budynku funkcjonalistycznego może być willa „Farys” wybudowana w latach 30. w Truskawcu.

Ryc. 26. Tatarów. Dworzec kolejowy. Widok od strony torów kolejowych, 2008 (fot. E. Szafruga)

Fig. 26. Tatarów. Railway station, View from railways direction, 2008 (photo by E. Szafruga)

Innym typem specyficznej architektury dwudziestolecia międzywojennego na tym terenie jest powstały w latach 1932–1933 nowy dworzec kolejowy w Tatarowie [Kresy Wschodnie... 2001, s. 336]. Stanowi on dobry przykład dekoracyjno-narodowego modernizmu (ryc. 26, 27). Piętrowa bryła budynku zwieńczona jest stromym dachem krytym dachówką. Południowo-zachodni narożnik jest otoczony przez, otwarty w stronę torów kolejowych, arkadowy portyk podcieniowy przechodzący w parterową dobudówkę. Wraz formalny całości nawiązuje zarówno do regionalnych motywów huculskich (np. drewniane detale okapów, uformowanie dachu), jak i do gotyckiej architektury historycznej (arkady ostrołukowe). W tym samym charakterze został uformowany hol kasowy i poczekalnia dla podróżnych. Widoczne są analogie z architekturą regionalizmu

huculskiego reprezentowanego od początku XX w. na tym terenie przez Tadeusza Obmińskiego [Biriulow 1996, s. 62]. Cechy tej tendencji widoczne są najbardziej w narożnej pozornej wieży z arkadowo zdobioną drewnianą ścianką podokapową. Jednocześnie gładko tynkowana płaszczyzna ścian pozbawiona niemal jakichkolwiek elementów dekoracyjnych, w szczególności elewacja od strony miasta, sugeruje wpływy tendencji modernistycznych. Wyraz całości wiązał się z wyznawanymi w tym czasie poglądami na rolę architektury stacji kolejowych dla samopoczucia podróżnych. Miały one bowiem wyzwalać w nich poczucie ciepła i bezpieczeństwa poprzez wizualną „swojskość” budowli. Dworzec kolejowy miał być przy tym „ikoną” miejsca, a zastosowane rozwiązania formalne winny być reprezentatywne dla regionu [Faryna-Paszkiewicz 2003, s. 265].

Ryc. 27. Tatarów. Dworzec kolejowy. Elewacja od strony miasta, 2008 (fot. E. Szafruga)

Fig. 27. Tatarów. Railway station, facade from the town side, 2008 (photo by E. Szafruga)

Ryc. 28. Tatarów. Dawna willa rodziny Wedłów – „Straszny Dwór”. Widok od południowego-zachodu, 2007 (fot. autor)

Fig. 28. Tatarów. Former Wedel family villa called “Frightful House”. South-Western view, 2007 (photo by the author)

Kolejnym przykładem architektury modernistycznej jest dawna willa „Straszny Dwór” w Tatarowie (ryc. 28, 29). Zlokalizowana jest w dużym parku usytuowanym w centrum tej miejscowości, naprzeciwko stacji kolejowej. Powstała przed połową lat 30. i należała do rodziny Wedlów. W latach 1935–1943 przebywał w niej Karol Kossak [Dyląg 2008, s. 321]. Reprezentuje ona tendencję widoczną w architekturze górskich murowanych schronisk karpackich zapoczątkowaną przez budowę schroniska na Hali Gąsienicowej w roku 1925 wg projektu Zdzisława Kalinowskiego, rozwiniętą przez Wacława Wekera w schronisku w Dolinie Chochołowskiej z roku 1932. Wielokondygnacyjna bryła budynku oparta została na nieregularnym rzucie. Ściany zostały wykonane z ciosanego kamienia, a stromy dach z licznymi lukarnami kryty jest dachówką. Malowniczo uformowane niesymetryczne elewacje pozbawione są detali ewokujących bezpośrednie skojarzenia formalne ze stylistyką czysto regionalną. Pojawiają się natomiast elementy utrzymane w konwencji wernakularnie interpretowanego stylizowanego klasycyzmu. Ich przykładem może być monumentalny trójosiowy filarowy portyk wgłębny głównego wejścia z prostym, geometrycznym zamknięciem prostokątnych arkad. Obiekt jest w chwili obecnej remontowany z zachowaniem pietyzmu dla pierwotnych rozwiązań.

Ryc. 29. Tatarów. Dawna willa rodziny Wedlów – „Straszny Dwór”. Widok od północnego-zachodu, 2007 (fot. autor)

Fig. 29. Tatarów. Former Wedel family villa called “Frightful House”. North-Western view, 2007 (photo by the author)

Ten typ budowli, formalnie starający się zerwać z bezpośrednich odwołań do regionalizmu, reprezentowany był często w architekturze karpackich schronisk górskich. Nowy asumpt do takich rozwiązań dał konkurs zorganizowany pod egidą Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego w 1935 r. Kubistyczne kamienne

bryły budowli, kryte stromymi dachami pojawiły się także na Huculszczyźnie, gdzie w latach 30. pojawiło się kilka takich budowli. Dobrze reprezentuje to zjawisko krańcowo lapidarna bryła budynku schroniska ASZ z Warszawy pod Smotrycem z 1934 r. oraz schronisko pod Kukolem wybudowane przez Związek Osadników w latach 1938–1939 [Quirini-Popławski 2006, s. 191–192]. Inną odmianą tej rustykalnej w wyrazie formy modernizmu są obiekty górskich stacji astronomiczno-meteorologicznych na Kasprowym Wierchu w Tatrach (proj. Anna i Aleksander Kodelscy, 1936) oraz na pobliskim Popie Iwanie w Czarnohorze projektu Kazimierza Marczewskiego i Jana Pohoskiego, którego budowę ukończono w 1938 r. Także stacje kolejki linowej na Kasprowy Wierch (A. i A. Kodelscy, 1936) reprezentują tą samą tendencję. Pozbawione stromych dachów posiadają one jednak bardziej kubistyczne bryły z dającymi się zauważyć tendencjami klasycyzującymi.

Przedstawione przykłady nie wyczerpują problemu adaptowania się architektury modernistycznej na Huculszczyźnie. Należy przypuszczać, że w trakcie dalszych badań terenowych zostaną zlokalizowane kolejne obiekty utrzymane w tej stylistyce. Pozwolą one, po przeprowadzeniu niezbędnych kwerend i studiów archiwalnych, stworzyć w miarę pełny obraz obecności modernizmu w Karpatach Wschodnich.

PIŚMIENNICTWO

- Biriulow J., 1996. *Secesja we Lwowie*. Warszawa.
- Biriulow J., 1997. *Wiatr przemian. Nowe tendencje w architekturze Lwowa 1890–1914*. Architektura Lwowa XIX wieku. Kraków, 55–75.
- Ciężkowski M., 1939. *Ruch uzdrowiskowo-letniskowy w województwie stanisławowskim*. Kraków.
- Cielątkowska R., 1998. *Architektura i urbanistyka Lwowa II Rzeczypospolitej*. Gdańsk.
- Faryna-Paszkiewicz H., 2003. *Geometria wyobraźni*. Gdańsk.
- Golba J., 2005. *Problemy rozwoju społeczno-gospodarczego gmin uzdrowiskowych. Jedziemy do wód w...* Biuletyn informacyjny Stowarzyszenia Gmin Uzdrowiskowych RP. 1–2, 21–34.
- Heyman Ł., 1982. *Uzdrowiska górskie w Rzeczypospolitej. Problemy architektury. Sztuka dwudziestolecia międzywojennego*. PWN Warszawa, 201–220.
- Kapłon J., 2006. *Dzieje turystyki i zagospodarowania turystycznego. Góry Huculszczyzny*. Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej PTTK Kraków, 183–196.
- Kasprzycka K., 2008. *Hotel „Karpaty”. Opis kursowego projektu konserwatorskiego wykonanego na V roku studiów w Instytucie Historii Architektury i Konserwacji Zabytków Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej*. Maszynopis w archiwum IHAiKZ.
- Kresy Wschodnie dawnej Rzeczypospolitej. Katalog pocztówek, 2001. Biblioteka Narodowa. Warszawa.
- Leśniakowska M., 1996. *Awangarda w architekturze. Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Od awangardy do postmodernizmu*. Instytut Kultury Warszawa, 162–183.
- Lewicki J., 2005. *Między tradycją a nowoczesnością. Architektura Lwowa lat 1893–1918*. Warszawa.
- Quirini-Popławski Ł., 2006. *Zarys historii zagospodarowania turystycznego Czarnohory w Karpatach ukraińskich. Czarnohora. Przyroda i człowiek*. Kraków.

- Szewczyk J., 2006. *Regionalizm w teorii i praktyce architektonicznej*. Teka Kom. Arch. Urb. Stud. Krajobr., 96–109.
- Witkowski, Wł. 2006. *Architektura Huculszczyzny. Góry Huculszczyzny*. Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej PTTK Kraków, 127–164.

EXAMPLES OF MADE OF BRICK OR STONE MODERNISTIC ARCHITECTURE
OF HEALTH RESORTS IN THE TOWNS OF WOROCHTA AND TATARÓW
IN HUTSUL REGION – AN OUTLINE OF TOPIC

Abstract: Hutsul Region is a place where all of architectural stylistic tendencies typical for health resort buildings, from the end of 19th and first half of 20th century, of Carpathian Mountains appear. You can find there buildings representing historical forms as well as regional styles, art nouveau, manorial style and modernism. The text presents selected examples of modernist stone/brick architecture constructed in the twenty interwar years in the towns of Worochta and Tatarów. Described health resorts buildings represent different modernistic trends and are the witnesses of their presence in the dominated by regional styles architecture in the eastern Carpathian Mountains.

Key words: architecture, Modernism, health resort, Hutsul Region, Tatarów, Worochta